

Astrid Frylmark
leg. logoped

Att bygga ett språk

Ingen gång i livet är förutsättningarna för att lära sig språk bättre än under de första levnadsåren. Under de första tre levnadsåren bygger barnet upp ett ord- och begreppsförråd som kan kombineras till ett oändligt antal yttranden. Ordet *språk* inrymmer orden, talet, förståelsen och mycket mer. Ordet *utveckling* signalerar att detta är något som bara händer, naturligt och till synes utan ansträngning.

Även om förutsättningarna för språkutveckling är medfödda, handlar det om en aktiv process där ett samspel mellan barnet och omgivningen är nödvändigt för att utvecklingen ska bli den önskade.

Majoriteten av världens barn växer upp i miljöer där mer än ett språk är en förutsättning för att leva ett aktivt vardagsliv som vuxen. Varje nyfött barn har kapacitet att utveckla mer än ett språk, om de yttre förutsättningarna är gynnsamma.

Kommunikation – mer än ord

Vår förståelse för och kontakt med andra människor bygger på en ömsesidighet som grundläggs redan i den tidiga utvecklingen. Kommunikation innebär att det finns en sändare, ett budskap och en mottagare. Förutom talat språk innefattas kroppsspråk, ögonkontakt, mimik och tecken i våra kommunikativa beteenden. Kommunikation begränsas inte av tid och rum om budskapet förpackas i något skrivet, inspelat eller i en bild. Ett samtal bygger på att man turas om att prata och lyssna. Samtal mellan jämnåriga brukar innebära en rättvis fördelning av talutrymmet, tala-lyssna-tala-lyssna. I samtal med små barn är det viktigt att tänka på vilket tidsutrymme vi ger barnet.

Många behöver ganska lång tid på sig innan de har formulerat och på ett eller annat sätt levererat ett svar eller ett eget budskap. Samtal med små barn måste få ta tid!

Språkets olika delar

När man tänker på barns språkutveckling är det lättast att uppmärksamma uttalet, fonologin. Varje språk i världen och varje dialekt har sin uppsättning av språkljud som artikuleras på olika sätt (jämför till exempel skånskt och uppsvenskt r-ljud). Talet produceras genom snabb och komplicerad motorisk aktivitet i talapparaten som inbegriper ca 150 muskler. Barn behöver olika lång tid för att utveckla förmågan att producera alla språkljud som finns i modersmålet, och när de inte lyckas är detta möjligt att uppfatta även för ett otränat öra.

Men språk är så mycket mer än uttal. Språket utgörs också av de komplicerade processer som omvandlar en tanke till ett yttrande eller en skriven text, och som gör människan kapabel att förstå och tolka andra. I språket hörs även talarens röstkvalitet, talflyt, satsmelodi och betoning. Dessa bidrar till att göra varje talare unik och förmedlar också mycket av budskapet. Den delen av informationen går förlorad i skrift.

Ord- och begreppsförrådet intar en särställning. Ordförrådet, vårt lexikon, byggs från de första orden, som ofta är mamma och pappa. Erfarenheter, intressen, utbildning och yrkesval påverkar hur ordförrådet växer genom hela livet. Ju mer vi tränger in i ett ämnesområde, desto fler ord behärskar vi. Den som gillar fiske kan ofta benämna ett stort an-

tal olika fiskeredskap med tillbehör liksom många namn på fiskarter. Både vuxna och barn förstår fler ord än de själv använder, och ibland talas det om våra fyra olika förråd av ord: de ord vi förstår när vi läser, de ord vi använder när vi skriver, de ord vi förstår när vi hör dem och de ord vi själva använder när vi talar med andra.

Varje språk har sitt regelsystem för hur ord kan böjas och kombineras till meningar, språkets *morfologi* och *syntax*. I svenskan sätter vi oftast subjekt före predikat: Lisa leker. Omvänd ordföljd anger att det handlar om en fråga: Leker Lisa? I böcker är meningsbyggnaden mer strikt och bunden än i talad svenska. Ordböjningar i verb kan vara tidsmarkörer: *stanna* böjs till *stannar*, *stannade*, *stannat*. I substantiv anger ordböjningar antal, bestämd eller obestämd form samt ägande som i *stol-ar-na-s*.

Alla, både vuxna och barn, behöver anpassa sättet att tala eller skriva till omgivningen, och man uttrycker sig olika beroende på vem man talar med eller skriver till. En sådan anpassning är beroende av att man har en empatisk förmåga. Beskrivningen av hur språket varierar så att det passar olika personer och situationer kallas inom lingvistik för *pragmatik*. Det handlar om sådana färdigheter som att anpassa sitt sätt att tala till den man talar med, att förstå ordvitsar och verbala elakheter, att kunna reda ut missförstånd och att förstå sådant som sägs och skrivs mellan raderna.

Språkförståelse omfattar alla språkliga områden ovan: förståelse av det språkliga samspelets villkor, intellektuell/kognitiv förståelse av ämnet, förståelse av själva orden i yttrandet och hur dessa bygger upp satserna samt att uppfatta de språkljud som ingår så att tolkningen blir korrekt. Från att förstå enstaka ord behöver barnet utveckla förståelsen för komplicerade texter och yttranden, och även kunna läsa och lyssna mellan raderna. I synnerhet i tal, men även i skrift, utelämnas sådan information som är underförstådd.

Språklig och kommunikativ utveckling

För att utveckla språk behövs fungerande hörsel och talmotorik och en aktiv hjärna som både kan ta emot och producera språk. Givetvis behövs också en intresserad omgivning som ger näring åt språkutvecklingen. Vidare är det viktigt med en miljö som tillåter samtal utan alltför många störande inslag.

Under de första levnadsåren grundläggs alla viktiga delar i språket, allra mest mellan två och fyra års ålder, en period som man inom neurofysiologisk forskning brukar beteckna som ”hjärnans

engångschans”. Barnet kan börja samtala med andra människor. Så småningom blir det också dags att lära sig konsten att läsa och skriva, som är så väsentlig i vårt samhälle.

För barn och elever som flyttar till vårt land och får sin skolgång på svenska tar det mellan tre och åtta år innan deras språkliga förutsättningar är jämförbara med dem som får hela sin skolundervisning på modersmålet.

Första levnadsåret

Redan före födelsen kan barnet höra sina föräldrars röster. Forskning visar att ett nyfött barn känner igen sånger eller sagor som det hört före födelsen. Det nyfödda barnet föredrar att lyssna till föräldrarnas språk jämfört med att lyssna till annat talat språk. Barnet ger redan under de första tre månaderna respons på ljud och tittar åt det håll ljudet kommer ifrån. Ljus är också intressant att titta på, till exempel lampan som tänds och släcks.

Under den första månaden hör man barnets ofrivilliga skrik, som allt oftare tystnar när barnet hör tilltal av välkända röster. De första mer viljemässiga ljuden är små halsljud som man brukar kunna förknippa med trivsel. Ett barn på två-tre månader ljudar själv mer medvetet som svar.

I åldern mellan tre och sex månader reagerar barnet med igenkänning på återkommande situationer. Lek med föremål kan framkalla härliga skratt. Ljudandet består alltmer av långa stavelse-liknande ljudserier som upprepas. Barnet utforskar alla artikulatoriska möjligheter.

Vid sex till nio månaders ålder börjar barnet använda gester som liknar vuxnas och visar ordförståelse genom att titta på det föremål som de vuxna benämner. Barnet börjar också härma en del ljud. Jollret, ofta stavelsejoller med upprepningar, är i full gång. När barnet får syn på en välkänd person eller ett bekant föremål är kroppsspråket tydligt – man ser att barnet känner igen personen eller saken.

Mellan nio månader och ett års ålder kan man börja tala om verklig ordförståelse, som blir märkbar genom att barnet kan räcka fram det föremål man ber om. Barnet följer också enkla instruktioner som *titta här*, och letar efter sin leksak där man pekar. Reaktionen blir negativ när ett intressant föremål tas bort. Det är också tydligt att barnet känner igen sitt eget namn.

Under den här perioden uppfattar man ofta det första säkra ord som barnet producerar, då barnet kopplar ihop ett föremål med att själv åstadkomma ett konsekvent ljud. I övrigt är barnet aktivt med gester och olika ljud och jollersekvenser.

Redan den kommunikativa utvecklingen under det första året innefattar också den viktiga turtagningen, som är grunden för alla livets kommande samtal. Barnet uppmärksammar tyst den vuxna, när den vuxna pratar, och ljudar när den vuxna lyssnar. Man turas om, och det finns en ömsesidighet. Under andra halvåret kan barnet så småningom följa någons uppmärksamhetsriktning genom att titta på det man pekar på. Barnet uppfattar och kan även själv visa glädje, sorg, avsmak eller ilska.

Ett till två år

Som nybliven ettåring kan barnet följa enkla uppmaningar och peka på saker som det vill ha eller på den egna kroppen. När ett eller ett par föremål nämns kan barnet peka ut dessa. Ordförståelsen ökar snabbare än ordproduktionen. Många tvååringar förstår närmare 300 ord. Uppmärksamheten ökar liksom uthålligheten. Pekböcker och de första berättelserna går allt bättre att prat-läsa tillsammans med barnet. *Ja* och *nej* kan uttryckas genom att nicka respektive skaka på huvudet. Barnet vet att man måste skala en banan innan man äter den, och många tvååringar kan peka ut fem olika kroppsdelar på sig själva eller på en docka.

Det aktiva ordförrådet ökar under det andra levnadsåret från ett par, tre stycken till upp emot 50 ord. Det är populärt att härma djurljud och benämna bilder eller föremål. Många barn börjar kunna säga sitt eget namn.

Fram emot tvåårsdagen kan många barn kombinera två ord till en liten mening, något som ofta har föregåtts av en period då ett ord kombineras med en gest. Det börjar dyka upp verb och adjektiv bland barnets aktiva ord.

Fortfarande är de flesta barns talljudsystem begränsat, och det är föräldrarna som bäst förstår vad barnet säger.

Kommunikativt börjar barnet uppfatta andras sinnesstämning, som att man är glad eller arg. Repertoaren av känslouttryck ökar också till att barnet försöker påverka andras sinnesstämning, till exempel om man är arg. Låtsaslek är väsentlig, som att låtsas-köra och låtsas-mata. Barnet börjar förstå att olika personer tycker om olika saker.

Två till tre år

Under perioden mellan två och tre år ökar antalet ord som barnet förstår upp till ca 900. De flesta treåringar uppskattar att lyssna till berättelser och sagor av ökande längd, från 3–5 minuter i början till 15–20 minuter i slutet av perioden. Viktiga ord för storlek och läge börjar förekomma; ord som

stor, liten, på, i och *under*. Många barn kan också grundfärgerna. Antalet ord i barnets aktiva ordförråd är upp emot hälften av de ord barnet förstår.

Det går allt bättre för barnet att besvara frågor, även sådana som inte handlar om här och nu som till exempel: – *Vad gör man när man är trött?* Barnet börjar allt oftare använda adjektiv. Treåringen kan också repetera en mening med 6–7 stavelser.

Hos 2–3-åringen finns ofta ett stort behov av återkommande ritual och rutiner kring måltider och vid läggdags. Inte minst orden spelar en viktig roll här. Treåringen förstår också att skilja på leksaker och riktiga saker, känner igen olika känslouttryck och har en inledande förståelse för orsak och verkan. Ett barn som närmar sig tre år bidrar i hög grad till samtal genom att svara men kan gärna också vara den som inleder ett samtal.

Treåringen tycker om att höra på berättelser och kan själv berätta med hjälp av att peka i en bok. Treåringen förstår också samt kan följa uppmaningar som: – *Hämta nallen bakom dörren!* Fortfarande förstår föräldrarna bäst vad barnet säger, medan det kanske inte är lika lätt för utomstående.

Att växa upp med flera språk

Det är en seglivad myt att det skulle ta längre tid att utveckla två språk. De flesta barn i världen lever i flerspråkiga miljöer, och om bara barnet exponeras tillräckligt för språken finns inga nackdelar, bara fördelar, med att växa upp med mer än ett språk. Barn som växer upp med flera språk är enligt forskning tidigare än andra barn med abstrakt tänkande och språklig medvetenhet.

Det förekommer svårigheter med språkutvecklingen hos en andel av alla barn, oavsett om de växer upp med ett eller flera språk. Det är alltså inte förekomsten av flera språk som orsakar en sen eller avvikande språkutveckling.

Under vissa perioder förekommer så kallad kodväxling, då barnet byter mellan språken. Kodväxlingen är oftast systematisk, och språkens grammatik förväxlas inte. Tidigare sågs kodväxling som något negativt, men nu vet man att det är en naturlig del av flerspråkigheten. Så små barn som tvååringar kan växla mellan sina språk beroende på vem de talar med.

Frågor att diskutera

1. Egna erfarenheter och upplevelser kan påverka hur vi förhåller oss till barn och deras språkliga utveckling. Hur såg samtalsmönstren ut när du var liten?
2. Minns du någon situation när du var liten då du upplevde dig sedd och hörd?
3. Vad lyfts i artikeln som särskilt viktigt för det lilla barnets språkutveckling? Hur ser dina möjligheter ut att agera utifrån detta i dina möten med små barn? Ge gärna konkreta exempel.
4. Vad i artikeln är särskilt angeläget för dig? För din, eller era, verksamheter?

Referenser och förslag på vidare läsning

- Bjar, Louise & Frylmark, Astrid (red.) (2009). *Barn läser och skriver: specialpedagogiska perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Bjar, Louise & Liberg, Caroline (red.) (2010). *Barn utvecklar sitt språk*. Lund: Studentlitteratur.
- Bjar, Louise (red.) (2006). *Det hänger på språket: lärande och språkutveckling i grundskolan*. Lund: Studentlitteratur.
- Eriksen Hagtvæt, Bente (2004). *Språkstimulering del 1. Tal och skrift i förskoleåldern*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Eriksen Hagtvæt, Bente (2006). *Språkstimulering del 1. Aktiviteter och åtgärder i förskoleåldern*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Kultti, Anne (2014). *Flerspråkiga barns villkor i förskolan: lärande av och på ett annat språk*. Stockholm: Liber.

- Lynch, Charlotte & Kidd, Julia (2018). *På väg in i språket*. Uppsala: OrdAF
- Nettelbladt, Ulrika & Salameh, Eva-Kristina (2007). *Språkutveckling och språkstörning hos barn, del 2. Fonologi, grammatik, lexikon*. Lund: Studentlitteratur.
- Nettelbladt, Ulrika & Salameh, Eva-Kristina (2013). *Språkutveckling och språkstörning hos barn, del 2. Pragmatik: teorier, utveckling och svårigheter*. Lund: Studentlitteratur.
- Salameh, Eva-Kristina (red.) (2012). *Flerspråkighet i skolan: språklig utveckling och undervisning*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Westerlund, Monica (2009). *Barn i början: språkutveckling i förskoleåldern*. Stockholm: Natur & Kultur.

Bokstart

Kulturrådet har regeringens uppdrag att främja läsning och stimulera små barns språkutveckling. Bokstart är en nationell satsning som vänder sig till föräldrar och vuxna i barns närhet. www.bokstart.se

KULTURRÅDET

Statens kulturråd, Box 27215, 102 53 Stockholm
Telefon: 08 519 264 00, www.kulturradet.se